

АРХІВНІ ЧИТАННЯ

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА
АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ



ІСТОРІЯ В ДОКУМЕНТАХ

ХЕРСОН
2016

1. Водотика Т. Теорія фронтиру та її пізнавальні можливості у контексті історичної регіоналістики / Т. Водотика // Регіональна історія України. Зб. наук. статей. – К. : Інститут історії Укр. НАН Укр., 2012. – Вип. 6. – С. 101-114.
2. Рибер А. Меняющиеся концепции и конструкции фронта: сравнительно-исторический подход / А. Рибер // Новая имперская история постсоветского пространства. Сборник статей (Биб-ка журнала «Ab imperio»). – Казань, 2004. – С. 180-200.
3. Каппелер А. Южный и восточный фронт России в 17-18 веках / А. Каппелер // Ab imperio. – Казань, 2003. – № 1. – С. 47-64.
4. Грибовський В. В. Бібліографія // Інститут історичної урбаністики – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ri-urbanhistory.org.ua/biobibliography/11-personalni-storinki/9-gribovsky-vladislav-volodimirovich.
5. Кравченко В. В. Харьков (Харьков: столица Пограничья) / В. В. Кравченко. – Вильнюс : ЕГУ, 2010. – 358 с.
6. Держархів Херсонської обл., ф. Р-944 Личный фонд Соловьева Л. П., оп. 1, спр. 2 Воспоминания о родном городе Херсоне. 1975 г., 61 арк.
7. Векслер И. Н. Херсон и его жители / Упоряд.: В. Андреев, Т. Братченко, С. Дяченко, С. Андреева. – Запоріжжя : РА «Тандем – У», 2005. – 120 с.
8. Держархів Херсонської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 73 Формулярные списки Херсонского гражданского губернатора, председателя палаты гражданского суда, директоров училищ Херсонской губернии и др. чиновников. 1821-1912 гг., 98 арк.
9. Держархів Херсонської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 60 Журнал заседаний Херсонской думы, отчеты и контракты городской управы с фабрикантами Вадоном, Спозито и др. 17.06.1909 г. – 25.12.1909 г., 194 арк.
10. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Т. XLVII. Херсонская губерния. – М. : Изд. Центр. стат. к-та МВД, 1904. – 319, XIV с.
11. Памятная книжка Херсонской губернии на 1913 г. – Херсон : Херсон. губерн. стат. к-т, 1913. – 495 с.
12. Держархів Херсонської обл., ф. Р-4009, оп. 6 Вадон Борис Євгенович, спр. 1 История рода Вадонов, 45 арк.
13. Центральний державний історичний архів, ф. 349, оп. 1, спр. 46 Донесение помощника начальника Херсонского жандармского управления в г. Херсоне о неполной выплате рабочим судостроительной верфи Вадона заработанных денег. 3.02.-13.10.1915 г., 3 арк.
14. Держархів Херсонської обл., ф. Р-4003, оп. 17, спр. 34 Е. Ю. Писаренко. Виписки з книг про розвиток промислових підприємств в Херсоні. Автограф. [1830-1913 pp.], 49 арк.
15. Держархів Херсонської обл., ф. 51, оп. 1, спр. 160 Дело херсонского нотариуса А. П. Подпалова о совершении духовного завещания вдовы херсонского купца О. Д. Ходушиной. 1903 г., 3 арк.

© Водотика С. Г., Савенок Л. А., 2016

Дата надходження статті до редколегії 10.03.2016

ЗЕМСЬКІ АРХІВАРІУСИ: ПРОФЕСІЙНИЙ ПОРТРЕТ

Важливе значення для розвитку українських регіонів у другій половині XIX – на початку XX ст. мала діяльність органів земського самоврядування. Вона посприяла розбудові господарської інфраструктури, інтенсифікації культурного будівництва, активізації суспільно-політичного життя. Успішність земств визначалася раціональністю обраної ними управлінської моделі, вдалим поєднанням матеріальних і людських ресурсів.

Значну роль у зростанні ефективності функціонування земств відіграли заходи щодо оптимізації постановки діловодства й архівної справи в земських управах. Відтак земства зробили помітний внесок у розвиток архівістики на території України.

Земські архіви входили до числа найбільших упорядкованих провінційних архівів на українських землях. На початку XX ст. у складі пересічного архіву повітового земства могло нараховуватися до 10 тис. од. зб., а найбільшого серед земських архівів – архіву губернського земства – до 50 тис. од. зб. [1, с. 1, 8, 10, 12, 29]. За орієнтовними підрахунками у часи ліквідації органів земського самоврядування на території України в 1920 р. загальна кількість архівних справ у їх документосховищах складала не менше 1 млн. од. зб. Більшість земств опікувалися становищем архівного господарства, намагалися організувати архівну справу в межах підвідомчих установ, вживали заходів для фінансової підтримки архівних працівників, й, зрештою, турбувалися про належне використання інформаційного потенціалу документального комплексу, що зберігався в земських архівосховищах.

Успішність роботи архівної служби конкретного земства визначалося дією ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів – раціональним улаштуванням управлінського апарату, наявністю достатніх матеріально-технічних ресурсів, правильним підбором кадрів і, головне, розумінням самими земцями значення архівної інформації для функціонування земського господарства.

Питання формування архівних підрозділів земських установ, їх організації та порядку функціонування вже привертало увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. У низці публікацій було розглянуто проблеми експертизи цінності, комплектування, обліку та зберігання документів, організації користування ними в земських архівах [2-7]. Водночас концентрація дослідницьких зусиль на вивченні різноманітних аспектів архівної практики земств залишила без належної уваги її людський вимір – особу архівного працівника.

Центральною фігурою архівної служби будь-якого земства був архіваріус. Від його рівня освіченості, професіоналізму, відповідального ставлення до службових обов'язків, усвідомлення свого високого суспільного призначення як зберігача і транслятора історичної пам'яті залежала подальша доля документальної спадщини земств.

Макієнко Олексій Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму Херсонського державного університету, м. Херсон

Архівна служба, як самостійний підрозділ канцелярії земської управи, почала формуватися вже на етапі становлення органів земського самоврядування наприкінці 1860-х – у 1870-х роках. Першими започаткували спеціальні архівні служби губернські земські управи, в яких на зберігання перебувала не лише земська документація, але й успадковані ними величезні комплекси документів неземського походження (приказів громадського нагляду, будівельних і шляхових комісій, комісій народного продовольства, лікарняних рад тощо).

Наприкінці 1860-х років у штатному розписі канцелярій управ низки губернських земств України з'явилася окрема посада архіваріуса. Першим штатним земським архіваріусом на території українських губерній у 1867 р. став Мартин Степанович Скроцький – службовець канцелярії Херсонської губернської земської управи [3, с. 119]. У повітових земствах через відносно невеликий обсяг архівів виокремлення посадових обов'язків архіваріуса в межах функцій канцелярського персоналу відбулося значно пізніше – наприкінці XIX – на початку XX ст. До 1917 р. посада архіваріуса була включена до штату канцелярій більшості губернських і повітових земств України, в решті ж земств його обов'язки виконували інші службовці канцелярій (секретарі, діловоди, реєстратори, ексекutori, бібліотекарі).

Інформація, що стосувалася визначення службового статусу земських архіваріусів, їх прав та обов'язків, є дуже лаконічною. Це пов'язано з фактичною відсутністю окремих нормативних документів, які б регламентували порядок функціонування архівів земських установ [8, с. 54], а також низьким рівнем збереженості відповідних діловодних документів земських управ на території України. Але виявлені під час евристичної роботи в державних архівах України окремі документи дозволяють розкрити основні риси професійного портрету земських архіваріусів.

Вивчення документів засвідчує відсутність у земців уніфікованих підходів до унормування архівної справи. Кожне земство, спираючись на домінуючі в середовищі місцевих діячів погляди на роль і значення архівів у суспільному житті, самостійно розробляло оптимальні варіанти організації архівної справи, у тому числі й заходи щодо розвитку професійних якостей архіваріусів, стимулювання та заохочення їх роботи.

У службовій ієрархії земської управи архіваріус належав до представників допоміжного канцелярського персоналу, поряд з писарями, рахівниками та реєстраторами. Безпосередній нагляд за роботою архіваріуса здійснював секретар земської управи, а куратором архівної частини в земській управі вважався голова земської управи [4, с. 12]. До кола обов'язків відповідальних за постановку архівної справи службовців канцелярій управ входили питання комплектування архівів, систематизації документів, забезпечення їх обліку та збереження, вдосконалення довідкового апарату та організації використання документної інформації для вирішення різноманітних завдань земської діяльності.

Першорядною функцією земського архіваріуса було приймання за описом від діловодів окремих функціональних підрозділів управи завершених у поточному діловодстві справ. Серед документів переважали діловодні та статистичні матеріали: журнали і протоколи засідань земських зібрань і управ, різних земських з'їздів, нарад і комісій, звіти і доповіді управ та її службових підрозділів, бухгалтерська документація, матеріали статистичних переписів і обстежень, ревізії

земського майна, особові справи співробітників, листування управи з державними та громадськими установами, окремими особами тощо. Засвідчене джерелами поступове зростання обсягів комплектування було нерозривно пов'язане з інтенсифікацією документообігу земських установ. Так, на початку XX ст. архіви повітових земств щорічно поповнювалися на 100-200 справ [9, с. 147], а губернських земств – на 500-1000 справ [10, с. 131; 11, с. 336]. Показники щорічних надходжень справ до архівів різних земств значною мірою визначалися масштабами їх культурно-господарської роботи.

Важливим завданням у роботі архіваріуса була розробка та впровадження оптимальної організації документів у земських архівах. Наявні схеми їх систематизації базувалися на суто прагматичних підходах, які визначалися індивідуально в кожному конкретному земстві. Організація одиниць зберігання (за структурною, хронологічною чи комбінованою ознаками) закріплювалася в архівних описах, іноді складалася алфавіти справ. В окремих земствах, де за дорученням керівництва архіваріусами проводилася масштабна робота з упорядкування архівів, формувалися картотеки архівних справ [8, с. 53; 12, с. 454].

Головну увагу архівні працівники земств приділяли проблемам збереженості документів. Їх вирішення відбувалося як шляхом удосконалення матеріально-технічної бази архівів, так і через оптимізацію наявних документальних зібрань. Дефіцит земських фінансів зазвичай не дозволяв домогтися радикального поліпшення умов зберігання архівних справ. Вони переховувалися в кращому випадку в пристосованих для цього підвалах і горищах, а в гіршому – в неопалюваних сараях на подвір'ях земських будівель [8, с. 59-61; 9, с. 145]. Унікальним прикладом турботи про документальну спадщину земства слід вважати відведення для потреб архіву дев'яти просторих опалюваних кімнат цокольного поверху новозбудованої будівлі Полтавського губернського земства (початок XX ст.), забезпечених необхідним технічним обладнанням (металевими стелажми, залізними дверима і віконницями, пожежними кранами), з окремим кабінетом для роботи архіваріуса [1, с. 1; 13, с. 97, 132]. Однак, за браком достатніх і безпечних для зберігання документів земських приміщень практикувалася періодична утилізація старих архівних справ для звільнення необхідного місця в документосховищі [8, с. 54-57, 64]. Експертиза цінності документів вимагала високого рівня професіоналізму архівних працівників і належного контролю за їх роботою з боку земських діячів. Додатковою гарантією для запобігання знищенню цінних документів мало стати залучення до утилізаційних робіт експертів місцевих учених архівних комісій [14, с. 27-28; 15, с. 230; 16, с. 293-294].

Наявність умов для нормального функціонування земського архіву, його загальна впорядкованість визначала ступінь ефективності використання архівної інформації. Найчастіше обов'язки земського архіваріуса в цій сфері обмежувалися пошуком і видачею необхідних справ у розпорядження службовців різних підрозділів управи, які вже самостійно готували потрібні довідки, витяги та копії. Масштаби пошукової роботи архіваріуса засвідчує статистика видавання справ архівом Чернігівського губернського земства: в 1905 р. – 283 справи, в 1906 р. – 535 справ, в 1908 р. – 474 справи [12, с. 454; 17, с. 375; 18, с. 407]. Зростаючі потреби в оперативному розшуку необхідної інформації сприяли подальшому вдосконаленню організації архівних документів, розвитку обліково-довідкового апарату земських архівів.

Незамінною була допомога архіваріусів у процесі реалізації різних видавничих проєктів земських установ – підготовки ювілейних науково-популярних нарисів з історії земства [19, с. 187-190], а також різних довідкових видань – зводів постанов земських зібрань, земських календарів і щорічників.

Вже побіжного огляду кола функціональних обов'язків земського архіваріуса та обсягів здійснюваних ним робіт достатньо для глибокого переконання в потреби подальшої професіоналізації архівної справи у земствах, створення належних умов для службової діяльності земських архіваріусів. Втім, аналіз наявної джерельної інформації засвідчує неспроможність керівництва українських земств забезпечити оптимальне вирішення кадрових проблем своїх архівних підрозділів.

Документи фіксують поширення в середовищі земців стереотипного уявлення про архіваріусів як канцелярських службовців, необтяжених складною й напруженою роботою. Тож для економії земських коштів управи не гребували можливістю покласти на них додаткові службові обов'язки – реєстратора, бібліотекаря або ексекютора. Іноді траплялося й більш нестандартне використання праці архіваріуса. Так, у Волинському губернському земстві в його завідуванні перебували земельні ділянки земства в м. Житомирі [20, с. 149], а в Чернігівському – *«колекції мінералів і зразків глини та ґрунтів, гербарій болотних рослин і зразки виробів із соломи»* [21, с. 287].

Кошторисні асигнування на утримання архіваріусів слугують своєрідним індикатором архівної політики різних земств. Річне жалування перших земських архіваріусів не перевищувало 180-200 руб., тобто було значно менше, ніж в інших співробітників канцелярії управи. Зокрема, у 1867 р. архіваріус Херсонської губернської земської управи отримував 200 руб. платні, тоді як реєстратор – 360 руб., діловоди – від 480 до 700 руб., коректор – 1200 руб., а секретар управи – 1800 руб. [22, с. 25]. Спроби перегляду розміру посадового окладу в бік його збільшення інколи зупинялися земськими гласними *«з огляду на незначність занять архіваріуса»* [23, с. 171]. Відсутність будь-яких загальних нормативів в оплаті праці службовців земських канцелярій вело до значного різноманіття в розмірах посадових окладів архіваріусів у губерніях України. Так, напередодні Першої світової війни співробітник земського архіву міг отримувати річне жалування від 120 руб. в Черкаському повітовому земстві до 720 руб. в Катеринославському губернському земстві, а в середньому по Україні – 300-600 руб. [4, с. 12]. У 1914 р. архіваріус Херсонської губернської земської управи, який до того ж виконував ще й обов'язки ексекютора, згідно кошторису мав посадовий оклад у 600 руб. на рік. При цьому власне його архівна праця оцінювалася лише в 180 руб. [8, с. 63]. Через складні матеріальні умови земські архіваріуси були змушені час від часу звертатися за фінансовою допомогою до керівних органів земств. Нерідко земства були змушені після їх смерті призначати вдовам персональне грошове утримання.

Низький рівень матеріального забезпечення не сприяв залученню до роботи в земських архівах енергійних та ініціативних працівників. Серед архіваріусів переважали люди поважного віку, які пройшли значний трудовий шлях на посадах молодших канцелярських службовців (реєстраторів, писарів). Так, у 1892 р. посаду архіваріуса Херсонської повітової земської управи обіймав 105-річний Іван Іванович Гальченко, який віддав архівній справі попередні 15 років свого життя [24, с. 46-47]. Перші архіваріуси Херсонського губернського земства – М. Скроцький, В. Грибанов та Г. Матвеев – також були вже у досить поважному

віці, отримавши до роботи в земстві досвід канцелярської служби в державних установах. Втім, траплялися й винятки із загальної тенденції. Зокрема, архіваріус Аккерманської повітової земської управи – Кирило Олексійович Котляревський – вступив на земську службу в 1878 р. ще 16-річним юнаком і виконував обов'язки архіваріуса впродовж наступних 40 років [25, арк. 195].

Більш молоді працівники зазвичай шукали будь-які способи для кар'єрного зростання, що створювало передумови для швидкої ротації архівних кадрів. На початку ХХ ст. подібна ситуація спостерігалася й в Херсонській губернській земській управі. Так, архіваріус О. Охримовський, не встигнувши пропрацювати на посаді й року, перейшов на службу діловодом сільськогосподарського відділення губернської земської управи (з річним окладом жалування 1 200 руб.) [26, с. 115; 27, с. 156].

Загальний рівень матеріально-технічної бази земських архівів не сприяв створенню належних умов для професійної діяльності їх працівників. Щоденна праця у тісних, темних і вологих, часто неопалюваних приміщеннях неминуче позначалася на стані здоров'я земських архіваріусів. У фонді Аккерманської повітової земської управи КУ *«Ізмаїльський архів»* зберігся цікавий документ, який фіксує фізичні наслідки тривалої архівної роботи, – медична довідка про стан здоров'я 56-річного архіваріуса К. Котляревського. Лікарем місцевої лікарні було засвідчено, що через безперервну 40-річну архівну діяльність пацієнт *«страждає на хронічний бронхіт та енфізему легенів, а також сильні ревматичні болі у ногах»* [25, арк. 92]. Зрозуміло, що в умовах реальної загрози фізичному здоров'ю та низького рівня матеріальної зацікавленості очікувати від земських архіваріусів значної активності на службовій ниві не доводилося.

Повсякденна праця службовців земських архівів нечасто отримувала належну оцінку та визнання з боку керівних органів земств. Зазвичай прізвища архіваріусів не фігурували у діловодній документації управ, характеристика їх роботи губилася на сторінках звітів ревізійних комісій земських зібрань. Як засвідчують документи, лише широкий громадський резонанс дозволяв сконцентрувати увагу на скромних персонах архівних працівників. Так, архіваріус М. Скроцький став відомим громадськості завдяки своїй визначальній ролі у викритті фінансових махінацій бухгалтера Херсонської губернської земської управи Г. Мінаєва [28, с. 1-3]. Гучний судовий процес над колишнім земським посадовцем, який дозволив виявити вади існуючої системи земського управління, набув зрештою політичного забарвлення й став серйозним випробуванням для місцевих земських інституцій.

Втім, історичні джерела все ж зберегли інформацію щодо окремих земських службовців, які своєю наполегливою подвижницькою працею на архівній ниві посприяли збереженню й належному використанню документальної спадщини земств. Дослідникам історії архівної справи відоме ім'я Миколи Андрійовича Грищенка (1878-1937), званого просвітянина, громадського діяча, який до встановлення радянської влади в Лебедині (на Сумщині) тривалий час працював у земських установах (юрисконсульт, завідувачем відділу шкільної та позашкільної освіти, секретарем земської управи). У буремні роки революції та післяреволюційного *«архівного нестроєння»* він став ініціатором і душею Лебединського архівного гуртка, що спромігся врятувати від загибелі не лише архів місцевого земства, але й багатьох інших цінних архівних зібрань у регіоні [29, с. 72-73]. Водночас у Бахмуті у завідування земського архіваріуса Михайла

Тихоновича Тишанського перейшов увесь комплекс архівів ліквідованих станових установ повіту. Під його орудою вдалося не лише сконцентрувати згадані архіви в одному приміщенні, але й забезпечити їх упорядкування та організацію користування архівною інформацією з управлінськими, господарськими, соціальними й науковими цілями [30, арк. 2, 26, 46, 86, 98, 175, 198, 205].

Практичний досвід архівних працівників ліквідованих земств згодом намагалася скористатися радянська влада. Чимало професіоналів архівної справи, які свого часу обіймали посади земських архіваріусів, були запрошені на роботу до радянських архівних установ. Так, зокрема, у серпні 1919 р. службовці архіву Київського губернського земства були включені до штату співробітників Головного архівного управління Наркомосвіти УСРР [31, арк. 9-9зв.]. Нерідко земські архіваріуси продовжували професійну діяльність у радянських установах, які успадкували значні комплекси документів земського походження. Зокрема, з лютого 1920 р в Херсоні архівом повітового відділу народної освіти опікувався Сильвестр Дмитрович Шевченко – багаторічний завідувач архіву Херсонського повітового земства [32, арк. 28-28зв., 30-30зв.]. Професійні знання та вміння архіваріусів дореволюційних самоврядних установ виявилися корисними в процесі розбудови радянської архівної системи, налагодженні ефективного роботи нового управлінського апарату, вирішенні проблем культурного й господарського розвитку регіонів.

Отже, можна стверджувати, що досвід діяльності земських архіваріусів став частиною загального процесу професіоналізації архівного знання. Цей досвід можна вважати унікальним у багатьох відношеннях. За відсутності єдиних уніфікованих підходів до організації архівної справи (на відміну від державних установ) окремі земства демонстрували різні можливості щодо вирішення проблем архівної галузі. Це залежало від рівня активності конкретного земства, його опіків у культурно-господарській діяльності й, зрештою, наявності відданих громадській справі працівників. У більшості земств вживалися певні кроки щодо вирішення проблем матеріально-технічної бази архівів, поліпшення умов праці та надання соціальних гарантій архівним працівникам. Відповідальне ставлення службовців земських архівів до документальної спадщини земських установ дозволило зберегти значну частину важливих у науковому відношенні історичних документів.

Джерела та література

1. Павловский И. Ф. Описание архивов Полтавской губернии / И. Ф. Павловский. – Полтава, 1915. – XVI+62 с.
2. Абрамов В. Ф. Земские архивы / В. Ф. Абрамов // Вестник архивиста. – 1998. – № 4. – С. 59-66.
3. Макиєнко О. А. Архів Херсонського губернського земства: формування, склад, історична доля / О. А. Макиєнко // Архіви України. – 2009. – № 6. – С. 116-127.
4. Макиєнко О. Організація архівної справи в земствах України (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. Макиєнко // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2010. – Т. 18. – С. 7-14.
5. Макиєнко А. А. Формирование архивной службы в системе земских учреждений на территории Украины (вторая половина XIX – начало XX ст.) / А. А. Макиєнко // Гістарычна-археалагічны зборнік. – Мінск, 2014. – Вып. 29. – С. 157-163.
6. Угрюмова М. В. Комплектование, учет, хранение и использование документов в земских архивах / М. В. Угрюмова // Вестник Пермского университета. – Пермь, 2014. – Вып. 2(25). – С. 35-41.
7. Угрюмова М. В. Организация и деятельность земских архивов в России / М. В. Угрюмова // Вестник Томского государственного педагогического университета. – Томск, 2015. – Вып. 2(155). – С. 9-15.
8. Смирнов А. И. Земский исторический музей. Опыт организации / А. И. Смирнов. – Ярославль, 1915. – 185 с.
9. Макиєнко О. Маловідоме джерело з історії земських архівів в Україні / О. Макиєнко // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2010. – Т. 11. – С. 139-150.
10. Доклад ревизионной комиссии Полтавскому губернскому земскому собранию 49-го очередного созыва 1913 года. – Полтава, 1913. – II+225 с.
11. Отчет Черниговской губернской земской управы за 1913 год. – Чернигов, 1915. – 3+XXXII+337 с.
12. Отчет Черниговской губернской земской управы за 1906 год. – Чернигов, 1907. – II+469 с.
13. Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за три трехлетия (с 1904 по 1912 г.). – Полтава, 1915. – Вып. 1. – 804 с.
14. Журналы заседаний Черниговской губернской ученой архивной комиссии // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, 1905. – Вып. 6. – Отд. 1. – С. 3-61.
15. Отчет Полтавской губернской земской управы за 1910 год. – Полтава, 1911. – Вып. 1. – II+238+193 с.
16. Протоколы заседаний Таврической ученой архивной комиссии // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1914. – № 51. – С. 280-346.
17. Отчет Черниговской губернской земской управы за 1905 год. – Чернигов, 1906. – II+386 с.
18. Отчет Черниговской губернской земской управы за 1908 год. – Чернигов, 1909. – II+417 с.
19. Доклады Полтавской земской управы Полтавскому губернскому земскому собранию 51-го очередного созыва 1915 года. – Полтава, 1916. – V+337 с.
20. Доклад ревизионной комиссии Вольнскому губернскому земскому собранию 4-й чрезвычайной сессии 1914 года. – Житомир, 1914. – 188 с.
21. Отчет Черниговской губернской земской управы за 1897 год // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов, 1898. – № 10. – С. 1-296.
22. Штат губернской и уездных земских управ Херсонской губернии с 1865 по 1875 год // Приложения к отчету Херсонской губернской земской управы о девятилетней деятельности земских учреждений Херсонской губернии. 1865-1874. – Херсон, 1875. – С. 25-28.
23. Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за первые шесть трехлетий (с 1865 по 1882 г. вкл.). – Полтава, 1885. – Вып. 1. – XXII+769 с.
24. Постановления Херсонского уездного земского собрания очередной сессии 1892 года. – Херсон, 1892. – V+107 с.
25. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», ф. 47, оп. 1, спр. 121, 208 арк.
26. Смета расходов и доходов Херсонского губернского земства на 1903 год. – Херсон, 1903. – 217 с.
27. Смета расходов и доходов на потребности Херсонского губернского земства на 1904 год. – Херсон, 1903. – 335 с.

28. Дело о бывшем бухгалтере Херсонской губернской земской управы, отставном коллежском секретаре Григории Алексееве Минаеве, обвиняемом в растрате вверенных ему, одновременно, по должности его, денежных сумм, в совершении подлогов, с целью сокрытия растраты, а также в истреблении и утайке разного рода бумаг // Сборник Херсонского земства. – 1878. – № 7-9. – С. 1-190.
29. Макієнко О. А. На сторожі архівної спадщини: сторінки історії Лебединського архівного гуртка (20-ті рр. XX ст.) / О. А. Макієнко // Пам'ятки: археогр. щорічник. – К., 2011. – Т. 12. – С. 70-80.
30. Держархів Донецької обл., ф. Р-1527, оп. 1, спр. 10, 330 арк.
31. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 710, 13 арк.
32. Держархів Херсонської обл., ф. Р-1887, оп. 3, спр. 415, 148 арк.

© Макієнко О. А., 2016

Дата надходження статті до редколегії 13.06.2016

О. М. Крючкова

ФОНД ХЕРСОНСЬКОЇ МІСЬКОЇ УПРАВИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ КРАЮ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У державному архіві Херсонської області зберігається понад 3 тисячі фондів, кожен з яких є невичерпним джерелом для відтворення минулого Херсонщини. Серед них особливу зацікавленість завжди викликають фонди дорадянського періоду. З пожовклих аркушів відчувається подих історії, нас поглинає інша епоха і знову оживають «дела давно минувших дней». Саме про такий, невеликий за розміром, але дуже змістовний, фонд піде мова. Він має назву Херсонська міська управа.

Міська управа була виконавчим органом міського самоврядування при розпорядчому – міській думі. За архівними документами існування міської думи простежується з кінця XVIII століття, майже відразу після заснування міста Херсон. Це був виборний орган, правила обрання до якого протягом його існування неодноразово змінювались. Незмінним залишався період діяльності кожної Думи – вони обирались строком на 4 роки. Число членів (гласних) Думи залежала від чисельності населення міста. У Херсоні, наприклад, після міської реформи 1870 року, обиралось 36 гласних. Зазвичай це були люди, добре відомі в місті: підприємці, купці, почесні громадяни.

З числа гласних думи обирались 3-6 членів міської управи. На чолі управи стояв міський голова, який одночасно був і головою думи. Основною задачею як Думи, так і управи було «служение местным нуждам и интересам чисто хозяйственного значения». Зокрема, міська управа вирішувала питання міського господарства та громадського управління: справи, пов'язані з благоустроєм міста, збір необхідних відомостей для міської думи, складання проектів міських

кошторисів, стягнення податків і зборів тощо. Будучи виконавчим органом, управа мала деяку розпорядчу владу, наприклад, затверджувала плани приватних та видавала дозволи на перебудову громадських будівель, вирішувала питання влаштування невеликих кустарних підприємств. Для прийняття рішень у надзвичайних випадках та для ведення окремих галузей міського господарства при управі створювались спеціальні тимчасові або постійні комісії з числа членів управи та громадян міста під керівництвом одного з членів управи.

Херсонська міська управа безперервно проіснувала до 1918 року. Протягом двох наступних років вона двічі припиняла роботу у зв'язку з перебуванням міста під владою рад робітничих і солдатських депутатів. Востаннє дума з управою відновили свою діяльність з приходом Добровольчої армії Денікіна у 1919 році, а в січні 1920 року після встановлення в Херсоні радянської влади вже остаточно була ліквідована. Через шість років документи міської управи було передано на зберігання до Херсонського історичного архіву і сформовано у відповідний фонд. Нажаль, порівняно зі значним періодом існування установи, збереглася досить невелика кількість її документів. Але це не применшує цінності збереженого. Документи фонду різноманітні за складом і змістом, охоплюють період 1859-1910 років і дають уявлення про життя Херсонщини на рубежі ХІХ – ХХ століть.

Серед них більшість складають ті, що так чи інакше пов'язані з діяльністю міської влади. Це, наприклад, доповіді міського голови, членів управи, міських посадових осіб, в яких пропонувались шляхи вирішення нагальних херсонських проблем. Такою є доповідь міського голови Миколи Івановича Блажкова з пропозиціями щодо поліпшення роботи управи. Слід зазначити, що на початку ХХ століття така необхідність давно назріла. При управі існувала канцелярія зі штатом 6-10 працівників: секретар, його помічник та кілька діловодів. Інші працівники були тимчасові, їх наймали у разі потреби на певний час, і їхня чисельність залежала від можливостей міського бюджету. М. І. Блажков, обраний міським головою в 1909 році, розпочав свою діяльність з реформування міського виконавчого органу. Зацікавлений у «правильном и соответствующем интересам города течении работы в каждой отрасли городского хозяйства», він запропонував створити в канцелярії постійні відділи відповідно до напрямів роботи: господарсько-податковий, землемірний, шкільний, санітарно-медичний з 2-4 працівниками в кожному. Для залучення на службу «наиболее образованных, способных и делных людей» передбачалось підвищення окладів, адже, як зазначав міський голова, «улучшение современного материального положения служащих диктуется все возрастающей дороговизной жизни в г. Херсоне, приближающей его в этом отношении к таким крупным центрам, как Киев и Одесса». Так, розмір річного окладу жалування пропонувався від 420 рублів для посади молодшого діловода до 2 000-3 000 рублів для секретаря управи, землеміра, бухгалтера, міського архітектора.

Документи фонду свідчать про значну увагу міської влади до заходів, які сприяли б розвитку у місті торгівлі. Адже від зовнішньої та внутрішньої торгівлі значною мірою залежав добробут Херсона. І особливу роль у цьому відігравав Херсонський порт, потужності якого на початку ХХ століття зростали з кожним роком. Цьому сприяло успішне завершення робіт із поглиблення судноплавних Дніпровських гирл, що потребувало розширення території порту і будівництва нових причалів. У фонді відклались документи про активне обговорювання

Крючкова Елена Николаевна, головний спеціаліст відділу забезпечення збереженості, обліку, довідкового апарату та реставрації документів Державного архіву Херсонської області, м. Херсон